

Prospéro. Une technologie littéraire pour les sciences humaines

Francis Chateauraynaud

Paris: CNRS ÉDITIONS, 2003

Překlad: Sára Vybíralová

Výběr přeložen s povolením autora, který nám udělil právo šířit jeho dílo v českém jazyce a který se svým jménem zaručuje za CNRS Éditions.

Francis Chateauraynaud vede výzkumnou skupinu pragmatické a reflexivní sociologie na pařížské Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

Tato publikace vznikla za podporu Grantové agentury České republiky v rámci grantu GA16-20553S: Narativizace krize a instituce ve stranické politice (politics) a veřejných politikách (public policy).

www.narratingcrisis.com

Obsah

[1. Prospéro a statistická analýza textů](#)

[2. Prospéro a lingvistická analýza textů](#)

[3. Epistémické základy “literární technologie”](#)

[Reprezentace textů a reprezentace interpreta](#)

[Navrhované principy](#)

[Tři úrovně pragmatismu](#)

[4. Ověřování relevance konceptů](#)

[Ukotvení konceptů](#)

[Spor o vnější prostředky: otázka kvalifikace externích protagonistů](#)

[Ověřování a nová zjištění](#)

1. Prospéro a statistická analýza textů

(Kapitola 2, s. 62–64)

Už více než deset let slýcháme ze všech stran tutéž otázku: co přináší Prospéro navíc oproti nástrojům statistické analýzy textu? Před několika lety jsme pro zajímavost zkusili aplikovat několik programů statistické nebo lexikometrické analýzy na výňatky z našich korpusů: programy nám velkoryse potvrdily, že v případě prionové aféry existuje silná korelace mezi slovy „kráva“ a „šílená“ – bezděčné propojení obou lexémů do jediného výrazu tedy není „arbitrární“ – a že v textech týkajících se azbestové aféry měla protiazbestová komise v Jussieu co dělat s Paříží a Pierrem a Marie Curieovými.¹ Neznamená to, že by statistici používali sterilní nebo neadekvátní techniky, jež se ostatně vyvíjejí a zapojují do svých algoritmů stále víc ustálených výrazů a obrátů. Znamená to jen, že dokud nebudou umět zprostředkovat návaznost na čtení a interpretaci textů, budou tyto nástroje odrážet jen svou vlastní metrologii, jejíž validace a aplikace je předmětem nekonečných odborných diskusí.²

Podle našeho názoru se nástroje musejí podřítit zkoumanému objektu, a nikoli naopak. Každá kauza, společenská debata nebo obecněji vzato případ přitom bývá uspořádán jako společnost: má skupinu mluvčích, konzervativců a agitátorů, vždy zmiňované reference, své instance a svá média. Protagonisté námi analyzovaných případů navíc prokazují vysoký stupeň reflexe a kritického myšlení. Smést tuto sociologickou pestrost ze stolu a vzdát se privilegovaného přístupu k sociálním světům a jejich transformacím, „držet se zpátky“ a analyzovat pouhá slovní spojení na základě chí-testu nebo pravidel tendenčního ubývání určité slovní zásoby v čase by pro badatele znamenalo obětovat příliš mnoho: své „porozumění sociální“. Protože studie z oblasti statistické analýzy textu upozaďují otázku interpretačních strategií, nepřispívají příliš k inovaci sociologie, spíše fungují jako nástroje lexikálního zjednodušení a ověření souvislostí mezi tématy. Abychom proto jasně vymezili naši analýzu komplexních případů, nebudeme zde mluvit o „datové analýze“. Ostatně žádná „data“ tu v pravém slova smyslu nejsou: jejich místo zabírá kolekce, korpus či série, která předpokládá existenci někoho, kdo ji sestavil a kdo tedy porovnává a rozhoduje. Přestože Prospéro lze používat jako observační nástroj pro série, jež někdy bývají prezentovány jako „přirozené“ (denní zprávy tiskových agentur, judikatura...), v žádném případě se nezbavíme problémů interpretace.

Abychom přece jen zachovali několik oblastí konvergence, můžeme prohlásit, že výsledky statistické analýzy textu představují dobré východisko, – slovní spojení a jejich distribuce jsou totiž potřebnými orientačními body pro pozdější interpretaci, díky nim postupně objevujeme charakteristické rysy textové dokumentace daného případu. Postup, s nímž přichází Prospéro, tak statistické analýze textu nekonkuruje, jen se týká jiné úrovně. Sází přitom na dvě věci: zajistit možnost kumulace jednotlivých zpracování textů – při analýze

¹ Jussieu bylo sídlem kampusu Univerzity Pierre-et-Marie-Curie, dnes sídlem hlavního kampusu Univerzity Sorbonne.

² Vývoji standardů a diskusi nad způsoby výpočtů napomáhají pravidelné Mezinárodní dny statistické analýzy textových dat (*Journées internationales d'Analyse statistique des Données Textuelles*).

každého případu se totiž objeví nástroje a znalosti, které lze uplatnit na další –, a neomezit dispozitiv na jednoduchý algoritmus, o němž předpokládáme, že zjednodušeně vyjadřuje hlavní vlastnosti jakéhokoli textového korpusu, ale naopak jej otevřít novým funkcím a novým deskriptivním problematikám.

Poslední bod se týká protikladu mezi „kvantitativním“ a „kvalitativním“. Je zřejmé, že námi analyzované korpusy a metody, které vyvíjíme, nelze vměstnat do těchto dvou kategorií, s nimiž by se dnes ostatně spokojil málokdo. Objemově totiž studovaný materiál výrazně přesahuje množství, jež by mohl „manuálně“ zpracovat průměrný vědec, a je-li možné označit náš zájem o obsah textů za „kvalitativní“, musíme brát zároveň v úvahu mnoho kvantitativních aspektů, v první řadě způsoby, jak protagonisté našich případů sami kvantifikují své objekty. Existují dva přístupy, mezi nimiž si odmítáme vybrat: buď můžeme „kvalitativní“ považovat za synonymum „reziduálního“, neboli toho, co „se vzpouzí kvantifikaci“, přičemž slova se kvantifikaci ani pravděpodobnostním výpočtům nikterak nevzpouzejí, v tom problém není³; nebo můžeme s „kvantitami“ zacházet jako s určitým druhem kvalit (*qualités*), nebo, klasičtěji, prohlásit, že i čísla jsou symboly a že se tím pádem statistický výzkum začleňuje do řady operací patřících do oblasti „kvalitativního“. Nebudeme-li užívat kategorií dříve, než prozkoumáme, jak jsou objekty vystavěny a interpretovány, vyhneme se produkci nepodařených artefaktů...

2. Prospéro a lingvistická analýza textů

(Kapitola 3, s. 82-84)

Co bychom si měli vzít z lingvistických studií obecně – kromě toho, že nám poskytují otevřenou a kdykoli dostupnou knihovnu, jež nám pomáhá identifikovat figury, popsat omezení, stanovit podmínky a definice? Zdánlivě se nabízejí dva závěry. V první řadě důležitost vztahu mezi enunciací, tedy procesem vypovídání (*énonciation*), a výpovědí (*énoncé*). Přistoupíme-li na nemožnost volby mezi primátem výpovědi a obvykle privilegovaným postavením enunciacie či vůbec kontextu, v němž se autor a příjemce výpovědi pohybují, půjdeme ve stopách Françoise Récanatiho, v jehož pojetí spočívá to nejpodstatnější z interpretační práce, již vyžadují přirozené jazyky, v osvětlení vztahu mezi typem a okurencí, výpovědí a enunciací. Přitom však budeme mít na paměti, že nás od lingvistů odděluje zásadní rozdíl: naše objekty jsou tvořeny textovými korpusy a nikoli korpusy vět, pečlivě vybraných, aby byly vhodným materiálem k úvahám a názorným demonstracím. V druhé řadě pak velké množství lingvistických prací a modelů potvrzuje nezredukovatelný charakter textových forem, jež představují skutečný prostor nekonečných variací a vynucují si tak několik současných

³ Podle syntetického díla, jehož hlavním editorem byl Carl W. ROBERTS, *Text Analysis for the Social Sciences* (Hillsdales, N. J., Lawrence Erlbaum, 1997), je kvalitativní zpracování takové zpracování, jež nás nevede k výpočtu, z něž lze odvodit pravděpodobnosti: „I suggest the following litmus test for distinguishing quantitative from qualitative analyses: If the method yields data matrices from which probabilistic inferences (i. e. P-values) can legitimately be drawn, the method is quantitative. Otherwise, it is qualitative [...] Qualitative analyses are usually performed not on randomly sampled data but on strategically selected cases studies. Whereas the probabilistic inferences of quantitative analyses yield conclusions about the generalizability of one's findings, the logical inferences of qualitative analyses yield conclusions about the universality of one's theories.“

úrovní analýzy, jejichž interpretační propojení nebo nepropojení záleží zejména na čtenáři. Na základě tohoto jsme text (nebo zaznamenanou řeč) považovali za *mechanismus vyjádření*, jenž se nachází na křižovatce čtyř dominantních orientací či modalit:

- *Prostor reprezentace*. Text popisuje určitý stav věcí, obsazuje určitou oblast, splétá síť postav a vztahů. Vybavit se nástroji umožňujícími extrahovat nebo zobrazit typ světa, do nějž čtenář vstupuje, neznamená sklouznout k reprezentacionalismu ani funkcionalismu.
- *Vyprávění*. Text vypráví příběh, vytváří zápletku, zprostředkovává transformace. Obzvláště pertinentní je zde narativismus. Můžeme se přitom opřít o mnoho autorů, od Greimase až po Ricœra přes Bremonda⁴ nebo Schappa⁵. Narativní analýza, silně poznamenaná strukturalistickou hegemonií, se postupně přiklonila k pragmatičtějším, analytickým přístupům. Případy, jež studujeme, vyprávějí příběhy a není důvod vzdát se tohoto způsobu vnímání.
- *Dialog*. Každý text nastoluje minimálně jeden dialogický vztah a přináší s sebou vícero úrovní polyfonie. Dialogický aspekt může vystoupit do popředí, když má text podobu interview nebo zapsané konverzace, a tím pádem obsahuje celou plejádu *marquers*: prvky indikující převzetí slova, proces vyjednávání dalšího průběhu rozhovoru, pokusy vyvrátit nebo upravit pozici druhého. Tento dialogistický vstup vrací patřičný význam mluvčímu a rovněž čtenáři či posluchači.⁶
- *Argumentace*. Text využívá určité metody, s jejichž pomocí se snaží přesvědčit, ospravedlnit, obvinít, bránit nebo kritizovat, prozkoumat fakta nebo argumenty, relativizovat nebo prorokovat. Protože se budeme v první řadě zabývat krizemi, budeme mít tendenci tuto úroveň upřednostňovat. Ta je však relevantní jen ve vztahu k jiným úrovním či způsobům čtení. Všechno totiž není argument či odůvodnění, kritika nebo demonstrace. Obtíž bude spočívat ve volbě popisu, který umožní identifikovat a vybrat rysy argumentace.

Přestaneme-li se pokoušet sladit naši sociologii s jednou jedinou větví lingvistiky, budeme moci čerpat z jejích repertoárů, aniž by nás paralyzovaly její interní rozpory. Objekty a struktury, s nimiž pracuje Prospéro, jsou proto rozděleny mezi tyto čtyři hlavní způsoby čtení textů. Například účelem *seznamů entit* nebo *kolekcí* bude spíše podat zprávu o typu světa, který je v textech rozvíjen; *diskurzivní kategorie*, *modality*, *vlastnosti/kvality*, *formule* nebo *diskurzivní konfigurace* se budou vztahovat spíše k formám argumentace; *postavy* (velké postavy korpusu), *hlavní aktéři* (aktanti) nebo některé *marqueurs* (indikátory mezivětného propojení) budou směřovat hlavně k narativním strukturám; zjištění *forem přítomnosti autora a příjemce*, stopy *fatické funkce*, formy úvodu a závěru se budou vztahovat k typu setkání či interakce zprostředkované textem.

⁴ C. Bremond, *Logique du récit*, Paris, Seuil, 1973.

⁵ W. Schapp, *Empêtrés dans des histoires*, Paris, Cerf, 1992 (1re éd. allemande, 1953).

⁶ Na této úrovni analýzy také zužitkujeme studie konverzace a verbální interakce.

3. Epistémické základy “literární technologie”

(Kapitola 12)

Navzdory tomu, co se neustále opakuje, neznamená exteriorizace části vědomostí o případě, že se vzdáváme jakékoli lidské interpretace. Znamená to, že se snažíme sdílet své objekty zájmu, v tomto případě texty, a zpřístupnit ostatním kategorie a postupy, díky nimž jsou pro nás vypovídající. S nástrojem můžeme pochopitelně vždy pracovat samostatně; struktury a algoritmy Prospéra však vybízejí k práci ve výzkumném týmu. Chtějí-li badatelé ze svých korpusů získat prostory variací, jež dávají smysl ve vztahu k transformačnímu procesu, neexistuje lepší strategie, než vyzvat kolegy, aby zopakovali tentýž pokus nebo navrhli jiný přístup. Toto zpřístupnění výzkumu může proběhnout v jakékoli jeho fázi a právě v něm spočívá hlavní rozdíl oproti nástrojům, jež ukazují jen vytříděné a konsolidované výsledky. Protože interpretace se vzdát nemůžeme a interpretace je proces, je třeba, aby o ní bylo možné diskutovat průběžně, a ne až *a posteriori*.

Reprezentace textů a reprezentace interpreta

Čeho se taková výměna může týkat? Týká se mediací (zprostředkování) nainstalovaných do softwaru, jež badateli umožňují zviditelnit konstanty a variace: mohou to být například témata a postavy, které si zvolí jako vstupní body, nebo sady kategorií a sémantických značek, které mu pomohou rozlišit argumentační strategie a charakterizovat jejich vývoj. V první řadě však tato komunikace předpokládá předchozí shodu na několika hlavních metodologických pravidlech:

- Prvním pravidlem je vycházet primárně z explicitních forem diskurzu. Ostatně nemáme na výběr: dokonce i proto, abychom postulovali nadřazenost „nevyřčeného“ („non-dit“), musíme uznat primát „vyřčeného“, jež nelze oddělit od procesu „vyřknutí“ (dire). „Implicitní“, „zamlčené“, „skryté“, „základ“, „to, co je v pozadí“ či „hloubkový smysl“, tedy pojmy, jež měly velký vliv v období kritické sociologie sedmdesátých let a výrazně poznamenaly společenské vědy vůbec a zanechaly po sobě ve společenských vědách hluboké stopy, mohou podle našeho názoru vystoupit na povrch jedině na základě studia explicitních rysů, a především konfrontací textů.
- Druhým metodologickým pravidlem je uznat důležitost vlivu souborů či kolekcí textů: ať už je povaha případu jakákoli, texty se navzájem postupně vysvětlují. Sérií kontrastů, konvergencí nebo protikladů můžeme zviditelnit to, co v sobě textové sítě nesou. Prvek, který během prvního čtení působí samozřejmě nebo celkem bezvýznamně, může v perspektivě jiných formulací nebo jiných diskurzivních světů význam změnit.

- Třetí zásadní pravidlo: otázka modů a modalit nemá sebemenší význam, pokud bychom je formalizovali pouze *in abstracto*. Naopak se stává nevyhnutelnou pro pochopení hlediska čtenáře nebo posluchače: co je „ironické“, „kritické“, „rouhačské“, „literární“, „morální“, „politické“ nebo „rasistické“ v očích jednoho čtenáře v určité době, nemusí takové být pro čtenáře z jiné doby nebo jiného prostředí⁷.

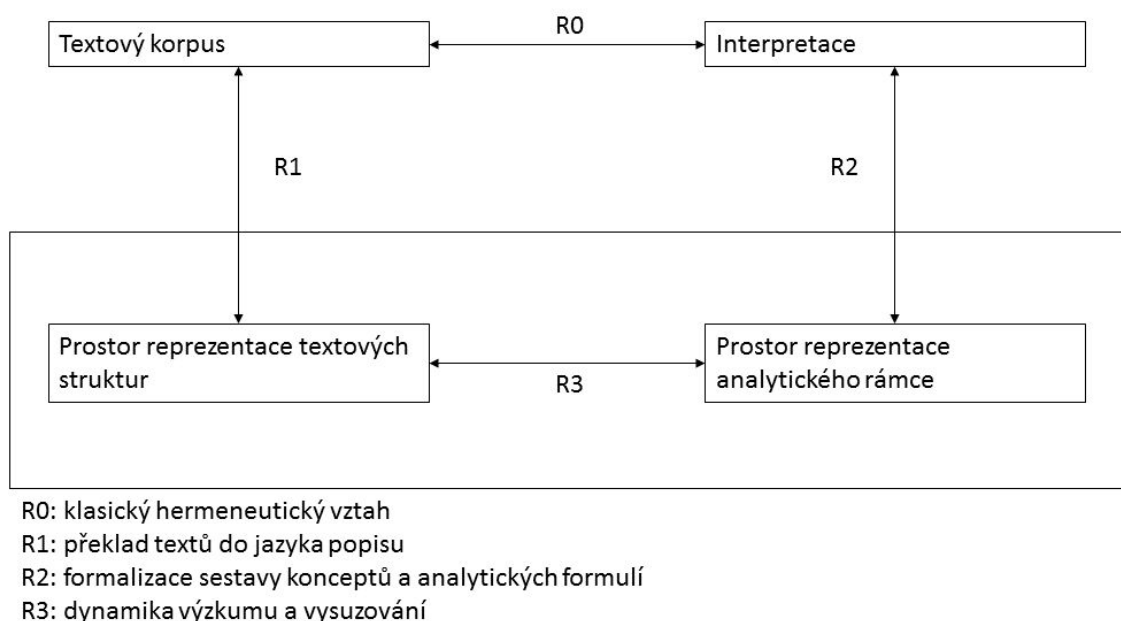
Struktury programu byly navrženy tak, aby zpracovávaly současně obsah (vyřčené věci), modus (způsob, jak byly vyřčeny) a rámec (kontext enunciací). Není to jednoduchá záležitost a bylo by unáhlené myslet si, že jsme za pomoci několika heuristik a pro několik textových korpusů vyřešili to, co zůstává jedním z fundamentálních problémů lingvistické analýzy výpovědí. Pouze jsme otevřeli jednu z možných cest pro analýzu komplexních případů a rozhodně ji nepovažujeme za „hotovou věc“. Žádný protokol nedovede zachytit diskurzivní struktury komplexním způsobem a volba modelu závisí na typech tázání, rozvíjených nad texty a na jejich základě. Podobně se ani kognitivní operace prováděné badateli neodvíjejí od jediného interpretačního modelu. Používaná kognitivní schémata závisí do značné míry na povaze zpracovávaných materiálů.

Tato dvojí komplexnost by nás však neměla odradit. Můžeme navrhnout model komunikace mezi texty a jejich interpretací. V první řadě není vhodné vzdát se „přímého“ přístupu k textům. Nejenže jsou texty neustále přítomné na obrazovce, vždy snadno identifikovatelné a čitelné, ale nástroj je ani nenávratně nebo jednostranně nenahrazuje nějakým kódem nebo databází: vytváří druhý prostor, druhou scénu, jež badateli uleví od určitého počtu repetitivních operací a zároveň symetricky zviditelní vlastnosti textu a kategorie analýzy (viz schéma níže).

Nejdůležitější zůstává vztah reprezentace R0, založený na čtení a uplatnění interpretačních postupů s cílem porozumění. To on dává smysl sérii transformací prováděných prostřednictvím dalších vztahů reprezentace nebo překladu (R1, R2 a R3), jejichž strukturu postupně popíšeme v následující části za pomoci hlavních konceptů a algoritmů. Výstavba této druhé scény, na níž mohou být textové struktury konfrontovány s koncepty, jež představují badatelův analytický rámec, je založena na dvojí symetrii. Správná interpretace je výsledkem práce na všech těchto vztazích, což znamená, že nelze vynechat ani fázi seznámení se se zkoumanými texty. V tomto ohledu náš program tvoří protiklad k informačním technologiím, které své uživatele vystavují riziku úplného upuštění od hlubšího čtení dokumentů, když je vedou k „surfování“ mezi okleštěnými texty prostřednictvím řetězců slov a hypertextových odkazů. Prospéro se naopak opírá o četbu, prodlužuje ji, napomáhá jejímu opakování a diskusi nad ní. Na oplátku z ní vytváří elektronickou paměť, konceptuální reprezentaci a soubor situovaných a charakterizovaných fenoménů. Jinak řečeno, produkce softwaru jsou tím bohatší a relevantnější, čím hlubší bylo čtení. To, co badateli „s holýma rukama“ chybí nejvíce, není schopnost porozumět textům, ponořit se do nich a izolovat z nich rysy a vlastnosti, které jej zajímají. Je to nástroj objektivizace jeho dřívějších čtení a plánování dalších, které připadají v úvahu, a současně také prostředek demonstrace nebo

⁷ K pragmatické analýze ironie viz A. Berrendonner, *Éléments de pragmatique linguistique*, Paris, Minuit, 1981, s. 173–239.

potvrzení, vnášející světlo do případů, kdy se badatel odvolává na „intuici“ či „vlastní rovnici“. Intuice již nemusí být zaháněna jako nějaká ostudná choroba. Stává se explicitním motorem průzkumu a analýzy.

Navrhované principy

Viděli jsme, do jaké míry lze k textům a diskurzům přistupovat různě. Analytické nástroje, které shromažďuje Prospéro, se pokoušejí toto množství přístupů zohlednit. Nezávisle na teoretických volbách existuje určité minimum věcí, na nichž se snadno shodneme: například předpokládáme, že každý text má autora – který ovšem může být i anonymní nebo kolektivní –, vyskytují se v něm dominantní postavy a témata a vyznačuje se určitým stylem: způsobem, jakým inscenuje důležité prvky. Obsahuje i zdánlivě sekundární vlastnosti, propojovací prvky, zvláštnosti, odvozeniny, narážky, jež napomáhají vytvořit „atmosféru“ a orientovat četbu. Níže vypisujeme postuláty, které – přestože jsou jistě dost neúplné, mohly by být seřazeny jinak a vyžadovaly by větší odstup – vyjadřují teorii interpretace textů, z níž čerpají koncepty a struktury našeho programu.

1. Text se neomezuje na oblast objektivně seřazených forem nesených nějakým médiem (rukopis, tisk, obrazovka, pevný disk, magnetofonová páska), ani na akt četby. Text a jeho čtenář se simultánně utvářejí prostřednictvím odkazů k oblastem sdílených významů.
2. Text nabývá smyslu ve vztahu k množině textů. Ta představuje korpus, jehož sestavení je úkolem interpreta, který se pokouší sledovat aktéry-aktanty objevující se v jeho případě.

3. Texty se vzájemně vysvětlují díky podobnostem a rozdílům, které vyjdou najevo, jsou-li shromážděny na tomtéž médiu a je-li na něj aplikován tentýž analytický rámec.
4. Každý text odkazuje na různé úrovně reprezentace, které se neomezuji na nejčastěji používané protiklady: text a kontext, forma a obsah, enunciaci a výpověď, explicitní a implicitní, lexikum a význam, fakticita a interpretace, vyprávění a argumentace nebo fikce a skutečnost.
 - 4.1. Každý prvek na povrchu textu je možným bodem obratu v procesu hledání významu, zahrnující čtenáře i prvky, jež utvářejí jeho prostředí.
 - 4.2. Hranice mezi interním a externím může být v každé výpovědi vedena jinak. Nejenže může být text předmětem sebe sama, ale každý prvek, třeba i sekundární a marginální, odkazuje k nekonečnému množství možných textů a diskurzů.
 - 4.3. Jedna z definic „kon-textu“ by mohla znít: množina textů potenciálně obsažených v daném textu a postupně odhalovaných prostřednictvím čtenářovy interpretace.
 - 4.3.1. Co je to kontext? V každém případě pojem, jehož se nemůžeme vzdát i přes jeho hlubokou neurčitost. Vše záleží na použitém referenčním bodu. Běžně se mluví o kontextu formulace nebo výpovědi ve smyslu jejich bezprostředního okolí nebo textu, v němž jsou zasazeny. Tento pojem však označuje stejně také – a možná spíš – rámec, v němž text vzniká a v němž je čten a interpretován, poprvé i opakovaně. Kontext je také vyjádřením sociálního nebo obecně historického rámce, který na sebe bere podobu určité doby, stavu společnosti, je množinou vztahů mezi osobami a skupinami. V dalších případech představuje kontext soubor materiálních podmínek, jež stojí v pozadí myšlenky, argumentu nebo názoru. V těchto významech obvykle pojmu užívá interpret, aby prvky, které izoluje, opětovně uvedl do „kontextu“, díky čemuž se pak může zodpovědně rozhodnout, jak svůj objekt vymezí. Kontext tak vzniká samotným aktem vymezení, který určuje externí nebo vzdálenější vlastnosti nutné pro jeho srozumitelnost. Ještě subtilněji pak můžeme kontext považovat za soubor postupů používaných samotnými texty a diskurzy, aby situovaly svá témata, ať už explicitně, zvýrazňují-li kontext výpovědi, nebo implicitně – prostřednictvím odkazu na události, osoby či situace, jež ukotvují, rámuji nebo vymezují dosah a význam řečeného: „v této zprávě nebudeme hovořit o...“, „není možné zde uvést vše, co přispělo k...“, „nesmíme slova... vyjímat z jejich kontextu“.
 - 4.3.2. Z možných užití slova „kontext“ si zapamatujeme, že signalizují otevřený charakter každé výpovědi, textu nebo diskurzu, které odkazují, přinejmenším *a priori*, k neomezené sérii dalších výpovědí, textů a diskurzů. Z těchto poznámek vyplývá jedna zásadní vlastnost: každý prvek korpusu plodí kontext, tím, že odkazuje k dalším prvkům, jež umožňují vymezit prostor jeho významu a možných užití. Prospěro můžeme tím pádem definovat jako nástroj vytváření a kontroly správných kontextualizací: každá korelace (*recouplement*)

⁸, každé porovnání (*rapprochement*) a každé vyvození (*inférence*) se odehrává na pozadí kontextu.

- 4.3.3. Lingvistický spor mezi „externalistickým“ a „internalistickým“ přístupem bývá shrnován velmi neuspokojivým způsobem. Podobný typ opozice ostatně bývá používán i k charakteristice sociologických přístupů a odlišení těch, které nahlízejí situace a dispozitivy tak, jak je pocítují osoby nebo skupiny osob, od těch, které hledají objektivní indikátory, jejichž pomocí se snaží odhalit, co je skutečně ve hře. Tento typ opozice není uspokojivý, protože každé uchopení informace, každý zachytný bod svým způsobem vytváří kontext na základě modelu figury a pozadí (Viz pozn. 14). Je proto třeba věnovat pozornost postupům, používaným při vytváření kontextů, a ustanovit kontinuum mezi explicitními procesy, obsaženými v textech samotných – jež se tedy musíme naučit rozeznávat a používat –, a externími proměnnými, jež si badatel stanovuje na základě kritérií vztahujících se k jeho vlastnímu výpočetnímu prostoru.
5. Lingvistika s dlouhodobým zájmem o větu a výpověď narazila na problém formalizace textů a především na procesy ustanovování významu během čtení. Abychom zvýraznili interpretační rozhodnutí, můžeme nicméně využít zdrojů, které nám poskytuje narativismus, sémiotika nebo interpretační sémantika, a pokusit se zahrnout část jejich projektů v adaptované podobě do našich struktur.
6. Sekvenční řád není vlastností textů samotných, ale výsledkem obvykle vnucované četby. Do textu můžeme proniknout z mnoha různých stran, podle toho, jakými cestami se vydáváme a co sledujeme.⁹
- 6.1. Texty si vytvářejí vlastní vnitřní orientaci: jsou totiž vybaveny prvky, které buď posilují, nebo oslabují (to se různí případ od případu) monotónní a sekvenční charakter četby: „viz výše“, „jak jsme viděli“, „nyní můžeme“, „na závěr řekněme“, „k tomu se ještě vrátíme“, „vraťme se k tomu, co bylo řečeno výše“, „jak jsem už říkal“ – to všechno jsou *marqueurs*, jimiž se autor snaží přizpůsobit svou řeč tomu, co považuje za normální či koherentní čtení.
- 6.2. Měli bychom se vyhnout unáhleným soudům o relativní důležitosti úvodu, stati a závěru textu či řeči. Někteří badatelé se domnívají, že například u analýz tisku postačí pro syntetický popis obsahu článku titulek a úvodní odstavec. K takové redukci, založené na interpretační úspornosti, se při analýze komplexních případů uchýlovat nemůžeme – náš materiál se totiž vyznačuje značným množstvím nejistot a kontradikcí. Mnoho sekundárních rysů skrytých v meandrech textu dá později vzniknout novým epizodám a zvrátům a stane se

⁸ Pojem *recoupement* se zpravidla vztahuje k intuici pozorovatele, který něco tuší bez schopnosti pojmenovat přesně, proč to tuší, takže věci se jakoby 'korelují' samy. Chateauraynaud totiž, po Wittgensteinovi, chápe intuici – slovo etymologicky blízké vizi – jako smysly nebo úsudky získané z bedlivého pozorování, aniž by pozorovatel mohl poskytnout jakékoliv hmatatelné důkazy; jako registr na zkušenostech založeného vědění, a který ještě nenašel adekvátní výkladový rámec nebo výpočetní prostor. Viz F. Chateauraynaud, *L'épreuve du tangible. Expériences de l'enquête et surgissements de la preuve*. In B. Karsenti & L. Quéré (Eds.), *La croyance et l'enquête. Aux sources du pragmatisme*, Paris: EHESS (Raisons pratiques, n° 15), 2004, s. 167–194.

⁹ Všimněme si, že Prospero umožňuje čtení „pozpátku“. Uživatel tedy může postupovat proti proudu diskurzu tak, že od jedné výpovědi přechází vždy k té předcházející a tak dále, což podněcuje uvažování o implicitních vazbách, díky nimž drží výpovědi pohromadě.

rysy hlavními. Takový případ například nastane, pokud postava opakovaně se vyskytující v seznamech nebo vedlejších větách není zachycena a propojena s dalšími nosnými konfiguracemi. Tento typ fenoménu objevíme, když procházíme korpus v opačném směru – vycházíme-li od události, jež nás nutí hledat počáteční bod určitého tématu nebo argumentu a prozkoumat stupeň jeho přítomnosti v předcházejícím období.¹⁰

- 6.3. Vždy je riskantní vytvářet z textů nebo souboru textů automaticky résumé, protože každá redukce předpokládá v první řadě výběr pertinentních konceptů a rysů – tedy určité čtení. Zajímavější je pozorovat, jaké postupy užívají samotní protagonisté, chtějí-li shrnout dlouhý sled argumentů nebo představit základní prvky vyprávění: „v souhrnu“, „abychom to shrnuli“, „zkrátka“, „co si z toho zapamatovat?“...
7. Zásadní úroveň analýzy nezáleží jen na referenčních systémech, sadách kategorií nebo světech, do nichž si čtenář zařazuje texty, se kterými se setkává. Stejně tak záleží na světech, s nimiž přicházejí autoři.
 - 7.1. Některé analýzy nevyžadují globální přístup k textu a mohou se zaměřit jen na určité zóny, výpovědi nebo figury zaměřené na konkrétní témata nebo postavy, protože právě ty se ocitly v centru sporu či debaty.
 - 7.2. Úroveň výpovědi, kterou se podrobně zabývá lingvistika, může být naopak méně důležitá než bloky nebo delší sekvence, v nichž se projevuje určitá izotopie.
 - 7.3. Autor nebo mluvčí používá nástroje, které mu poskytuje syntax, aby upozornil, vyznačil, upravil, rozšířil, zesílil či propojil prvky své řeči nebo svého textu. Absence syntaktické analýzy proto nesmí vést k zanedbání formulí či uspořádání, do nichž jsou zapojeny postavy a témata.
8. Způsob je stejně důležitý jako obsah. Musíme však proto hned tvrdit ve shodě s Oswaldem Ducrotem, že neexistují informace, nýbrž pouze argumenty?
 - 8.1. Argument primátu argumentace se hodí hlavně pro teoretická klání. Ale z pohledu mluvčích je zde i informace. Opírá-li se technologie textové analýzy o tento úhel pohledu, staví do středu svého zájmu lexikální obsah a pak postupuje směrem k subtilnějším modům a významovým úrovním. Ze vzájemné konfrontace textů se tak postupně mohou vynořovat různá čtení.
 - 8.2. Sebastian McEvoy, který vyšel od otázky identifikace obranných výpovědí a následně ilustroval, jak náročné je modelovat argumentace jako takové, poukázal na transparentnost argumentačních výpovědí: jako argument může posloužit cokoli, neexistuje žádný stálý *marqueur*.¹¹ V konverzaci je identifikace argumentu do velké míry podmíněna postojem příjemce. Říkáme například: „Ne, takhle jsem to nepochopil“ nebo: „Mám to brát jako kritiku?“ Studie sporů a kauz nám umožňuje identifikovat jazykové značky, zejména adverbiální, jimiž se vyznačuje argumentace ve veřejných debatách.

¹⁰ Kdo si povšiml zmínky o Bin Ládínovi ve článku o jaderné energii v *Libération* v červenci 2001, v němž se hovoří o teroristických rizicích? Jistě, odkaz k němu zůstává v pozadí, ale kdybychom například prohlásili, že se o Ládínovi dříve nikdy nemluvalo, nebyla by to pravda...

¹¹ Viz S. McEvoy, *L'Invention défensive – Poétique, linguistique, droit*, Paris, Métailié, 1995.

9. Dokonale automatizované čtení, založené na „automatu porozumění přirozenému jazyku“ by předpokládalo předchozí naprogramování všech překladů připadajících v úvahu pro každý prvek a přeměnu tohoto nástroje v intencionální. Ten by měl být schopný zvolit správnou strategii umožňující v určité konfiguraci a určitém měřítku provádět příslušná rozhodnutí simulující pravděpodobné čtení, takové, k jakému by došel kompetentní lidský čtenář.
 - 9.1. Na základě analýzy velkého množství korpusů jsme došli k přesvědčení, že je tento typ projektu odsouzený k neúspěchu, vyloučí-li ze hry lidského interpreta. Naopak, jedním z přínosů našich pokusů s automatickým zpracováním přirozeného jazyka je, že zviditelňuje způsoby přítomnosti čtenáře nebo člověka-odborníka v narativních a argumentačních strukturách.
 - 9.2. Systém automatické analýzy vytváří reprezentace za pomoci mechanismů, jež se opírají o koncepty, ale samy o sobě neprodukují sémantickou interpretaci textů.¹² Automatická interpretace se opírá o třídy a kategorie, které jí uživatel předem poskytne. Použití automaticky zpracovaných taxonomií nebo sémantických sítí čerpajících z encyklopedií a slovníků neodstraní interpretační charakter zpracování, pouze jej zastře, zamaskuje, uzavře do černé skříňky. V nejlepším případě tato strategie moment interpretace pouze odsouvá, když po uživateli chce, aby kódovací operace *ex post* schválil.
 - 9.3. Variabilita diskurzivních forem vyžaduje čtení a definitivně vylučuje jakýkoli projekt automatické analýzy pozitivistické inspirace. Text totiž není věc a nelze s ním jako s věcí nakládat. Aby dal smysl, je třeba jej interpretovat. Je výsledkem více či méně vzdáleného setkání autora a čtenáře. Toto setkání předpokládá určitou formu dialogu, jakkoli se ta třeba nepodobá interakci či konverzaci v běžném slova smyslu.
 - 9.4. Odstraníme-li čtenáře ve jménu objektivizujícího přístupu statistického nebo morfo-syntaktického typu, vytvoříme stylizaci nebo formátování, jež je také určitým způsobem čtení, v tomto případě čtením objektivizujícím, spočívajícím například ve stanovení frekvencí a rozpoznání lingvistických struktur, o nichž se předpokládá, že jsou nezávislé na kontextu¹³.
10. Interpret má tendenci přistupovat k textům jako k intencionálním systémům ve smyslu, v jakém o nich hovoří Daniel Dennett.
 - 10.1. Významy vyplývají ze setkání mezi záměry autora a čtenáře. Proto je vždy obtížné jednoznačně stanovit, co text nebo řeč objektivně sděluje. Vždy vezíme až po krk v interpretaci. Autorovy záměry jsou vždy rekonstruovány z pohledu čtenáře – jímž může být i on sám, ve chvíli, kdy „se“ čte.
11. Z předchozího vyplývá, že jediným způsobem, jak modelovat texty, je modelovat interpreta.
 - 11.1. Nástroj tak musí respektovat jistou formu symetrie mezi texty a jejich čtenáři. Po etnometodologii a nárůstu reflexivních filosofii již není možné oddělit stanovení „objektivních fakt“ od postupů, jímž byla jako taková postulována. Z tohoto

¹² To vedlo Rudolfa Carnapa k tomu, že vše vsadil na „syntaktický“ řád. Viz R. CARNAP, *Meaning and Necessity*, Chicago, The University of Chicago Press, 1947.

¹³ Vzpomeňme si, že i sám Raymond Queneau vložil do svých *Stylistických cvičení* mezi varianty příběhu statistické čtení.

pohledu Prospéro představuje aplikaci „teorie uchopení“¹⁴, jeho cílem je totiž doprovázet postupné utváření interpretačních rozhodnutí.¹⁵

12. Aby byla zajištěna komunikace mezi texty a jejich interpretacemi, vybavíme se omezeným počtem zprostředkujících objektů, jejichž status je založen na indexačních protokolech, do kterých může uživatel kdykoli zasahovat. Tak třeba fakt, že texty obsahují témata a hlavní postavy (neboli „aktanty“), jejichž peripetie můžeme sledovat prostřednictvím různých prostředí, dějů a vyhodnocování, v nichž se objevují, poskytuje prostor zprostředkující reprezentace, v níž se mísí struktury a interpretace.
13. Zprostředkováním mediací, jež zajistí přechod z lokální na globální úroveň, můžeme respektovat každý text jako významovou jednotku a zároveň jej srovnat a propojit s dalšími texty. Abychom mohli pracovat na těchto dvou úrovních současně, je nutné definovat hlavní témata nebo aktéry, kolem nichž se utváří vztahy mezi studovanými texty. Prostor konfrontace textů tak vyplývá z korpusu, a nikoli ze sady externích proměnných, sestavené badatelem.
14. Jedním z důležitých vztahů mezi texty a jejich interpretem je seznam vyskytujících se entit (*entités*). Tento seznam je strukturován jednak opakováním těchto *entités* – z nějž vyplývá, které z nich jsou hlavní –, jednak pořadím, ve kterém se objevily na scéně.
 - 14.1. Pořadí *entités* a jejich usouvztažnění se odehrává prostřednictvím výpovědí. I výpověď patří k zprostředkujícím objektům nutně propojujících texty a jejich interpretace. Podle definice, kterou přejímáme, obsahuje většina výpovědí alespoň jednu *entité* nebo jejího jazykového zástupce (například zájmeno). Nejjednodušší podoba výpovědi se skládá ze seznamu *entités*, jež nejsou propojeny žádným gramatickým operátorem, nenajdeme zde přísudek ani doplněk. Samozřejmě existují výpovědi, které žádnou *entité* v přísném slova smyslu neobsahují. Například: „už bylo pozdě“ nebo „dlouho se nic nestalo“...
 - 14.2. Text může být reprezentován buď jako řada entit, seřaditelná podle různých kritérií, nebo jako řada výpovědí, které lze také různým způsobem třídit. Tyto dva přístupy k textu jsou do naší analýzy zapojeny a umožňují neustálé změny perspektivy mezi lokálním a globálním.
15. Text je málokdy pouhým argumentačním aparátem. Vypráví také příběh. Popisuje, komentuje, vytváří a reprodukuje transformační procesy, během nichž aktanti procházejí zkouškami, získávají určité vlastnosti, poměřují se s jinými aktanty, procházejí prostředními, jež ohrožují nebo proměňují jejich identitu. Jednotlivé prvky textu čtenáře mimo jiné celkem často k něčemu více či méně intenzivně vybízejí: ten má velmi často pokračovat v popisu, v analýze, v úvaze nebo obvinění.

¹⁴ Pojem *prise* (od slovesa *prendre* – brát) lze přeložit jako „uchopení“, jímž se člověk zmocňuje věci: to, jak věci vnímá a přijímá je. Ve francouzštině to však zároveň funguje i v opačném směru: *prise* může být vliv, jež mají věci nebo lidé na (jiné) lidi, ale ne na věci – pokud ovšem slovo neodkazuje k myšlence „zachycení“. Vazba *avoir prise* tedy buď znamená uchopovat (něco) nebo mít vliv (na někoho), přičemž podmětem může být věc i osoba. Viz. C. Bessy et F.

Chateauraynaud, *Being attentive to things: Pragmatic approaches to authenticity*, 2015, s. 2-3. URL:

www.academia.edu/19346690/Being_attentive_to_things_Pragmatic_approaches_to_authenticity_CB_and_FC_2015_

¹⁵ Cílem je vytvořit prostor zprostředkování, ústřední jazykovou hru, v jejímž rámci uživatel při porovnávání objektivních orientačních bodů a indikací, intuitivně zaznamenaných v zákoutích diskurzu formuluje své záchytné body. Právě tato spolupráce dvou úrovní umožňuje díky propojení hlavních a vedlejších rysů odhalení nových nebo nečekaných významů. Tím lze překonat dilema, nastolené Herbertem Simonem, mezi „chladným“ popisem (*cold cognition*) a „horkou“ interpretací (*hot cognition*). Viz H. SIMON, *Reason in Human Affairs*, New York, Basic Blackwell, 1983.

16. Tím, že se uchýlíme k pivotnímu jazyku, který textům umožní vyjádřit jejich charakteristické vlastnosti a badateli vytvořit si kategorie, se zbavíme několika nepohodlných opozic, které analýzu komplexních případů často brzdí. Už žádná kvalita vs. kvantita, diachronie vs. synchronie, mikroanalýza vs. makroteorie!
17. Popisný jazyk musí být natolik jednoduchý a plastický, aby dovedl zprostředkovat setkání mezi vlastnostmi vyplývajícími z textu a rámcem analýzy, který vytváří badatel. Tím, že nechává vztahy reprezentace otevřené (R1 a R2), umožňuje variovat systémy záchytných bodů a prověřovat tak jak vlastnosti textů, tak kategorie analýzy.
18. Program zpracovává texty v přirozeném jazyce a přiměřeně tomu nabízí konfigurace nebo objekty, které je snadno možné přirozeným jazykem popsat. Cílem není nahradit přirozený jazyk jazykem umělým, ale překlénout text určitými kategoriemi, rysy a figurami, které umožní texty nějakým způsobem uchopit, aniž by je redukovaly.
- 18.1. Komplexnost textů není možné popsat jazykem proměnných, pomocí výrokové nebo predikátové logiky, nelze ji ani promítnout pomocí korelačního diagramu nebo mapy spojení. Aby badatel dokázal odpovědět na otázky, které si klade, a správně interpretovat pozorované strukturní efekty, může propojit funkce a sám si „naprogramovat“ sled bádání a pertinentních vývodů. Nejde však o „naprogramování“ v informatickém slova smyslu, jde zkrátka o jen o „plán cesty“, a ten se odehrává v přirozeném jazyce.
19. Vedle principů, kterými jsme se zabývali výše (relevance, kooperace, diskurzivní přítomnost mluvčího (engagement), obohacení objektu, vysvětlitelnost), doprovází naši interpretaci ještě jiný princip, který bychom mohli nazvat „princip nejednoznačnosti empirického ověření“.
- 19.1. Práce s korpusem předpokládá současné uplatnění různých výpočetních prostorů. To, co na základě jednoho interpretačního postupu představuje důkaz, ztrácí sílu nebo i platnost, pokud zvolíme jiný. To by nás nicméně nemělo vést k relativismu nebo perspektivismu, nýbrž ke skutečné důkazové pragmatice. Kognitivní napětí se totiž vztahuje k možnostem korelací nebo konvergencí mezi různými cestami, po nichž se vydáváme. Jinak řečeno: nikdy nelze dojít k závěru na základě jediné cesty.
- 19.2. Jakmile přijmeme tuto záměrnou variabilitu přístupů, můžeme určit podmínky, které musejí splňovat indicie a informace, aby mohly být považovány za důkazy. V první řadě musejí být izolovatelné, přestože jsou podmíněny situací: jinak řečeno, vztahují se k přesně daným zdrojům a určitému extrakčnímu procesu. Musejí ale také splňovat očekávání formulované uživatelem a odpovídat nárokům jeho úvahového prostoru, v jehož rámci funguje princip nepřipuštění kontradikce. Konečně je třeba, aby dovedly přesvědčit jistou cílovou skupinu, jejíž očekávání vytváří silný tlak – ačkoli ovšem nelze říct, že se důkazy omezují na souhlas dané komunity.¹⁶
- 19.3. Tento první soubor podmínek je bez větší újmy možné spojit s komplexností a pluralitou možných úvahových postupů jen za předpokladu, že je proces utváření důkazů naprosto viditelný a sledovatelný. Nestačí například tvrdit, že když korpus rozdělíme na dva subkorpusey na základě určitého kritéria, zaznameneáme výrazný rozdíl v pozorovaných vlastnostech: musíme být schopni

¹⁶ K tomuto bodu viz F. CHATEAUREYNAUD, *Éssai sur le tangible*, pracovní dokument, Paris, EHESS, 1996.

zrekonstruovat cestu, která nás k výběru tohoto komparativního kritéria dovedla¹⁷.

20. Naše plavidlo bychom mohli popsat následovně: pozitivistická škeble na vlnách konstruktivistického oceánu.

Tři úrovně pragmatismu

Dříve než tuto teoretickou část uzavřeme, sluší se rozlišit tři úrovně, v nichž se realizuje naše pragmatická volba. Ta se nejprve týká statutu teorií a paradigmat. Jak napsal William James, důležitá je pouze schopnost teorie či modelu posunout problematiku dál, a nikoli to, zda odpovídá logickým a epistemologickým kánonům, jež vedou existenci nezávislou na myšlenkových pokusech s empirickým materiálem. To ještě neznámá, že bychom podléhali naivnímu empirismu: snažíme se totiž jasně stanovit omezení, limity, vymezit oblasti platnosti. Podle Davida Lapoujada není Jamesův pragmatismus filosofií v pravém slova smyslu. Podobně jako u Pierce je metodou, jejíž hlavní zásada říká, že každé teoretické rozlišení se musí odrážet v rozdílech v praxi:

Pragmatismus je metodou praktické evaluace. Prověřuje ideje, koncepty a filosofie nikoli z hlediska jejich interní koherence nebo jejich racionality, nýbrž s ohledem na jejich „praktické důsledky“. Pragmatismus tak odpovídá na otázku: jak vytvářet ideje k jednání a k myšlení? Pomáhá nám vybrat si mezi filosofiemi, náboženstvími a společenskými ideály takové, které jsou pro naše konání nebo myšlení nejvhodnější. Pragmatismus není filosofie, ale spíše metoda výběru mezi filosofiemi¹⁸.

Žádná teorie nemůže být zvolena *a priori* a vždy je nezbytné vyzkoušet ji na konkrétním materiálu. Bylo by vyčerpávající a zbytečné snažit se stanovit podmínky poznání ještě předtím, než přistoupíme k prvnímu praktickému pokusu, jako bychom se chtěli vyhnout každému riziku a předem si představit každou možnou chybu a nezdár. Pragmatismus nespočívá jen v tom, že ponecháme otevřené dveře různým teoriím, je to také způsob, jak prostřednictvím jejich ověřování podpořit možnost teoretického překvapení. V tomto smyslu je pragmatismus pravým protikladem teoretismu.

Druhá úroveň pragmatismu se týká popisu a analýzy textů: spočívá v tom, že budeme respektovat omezení týkající se protagonistů našich případů, konfigurace, v nichž se vyvíjejí, operace, které provádějí, formy koherence vyplývající z konfrontace jejich argumentace a jejich záměrů. A konečně, nic jiného než pragmatismus nám nezbyvá ani v přístupu k samotnému užití nástroje. Ten byl totiž navržen tak, aby zpracovávaným datům co nejméně vnucoval

¹⁷ Když například v případě korpusu věnovaného jaderné energii vezmeme na jednu stranu texty, které zmiňují Černobyl, a na druhou ty, které o něm mlčí, nejenomže zmizí mnoho aktérů (zejména obětí), ale kompletně se změní sestava kategorií, distribuce *qualités*, kolekce i jednotky míry. Mnoho protagonistů přitom tvrdí, že „nic nebude jako dřív“, že „Černobyl představuje událost, jaká nemá obdoby“, že existuje „období před Černobylem a po něm“. Tuto komparaci jsme tedy opřeli o diskurz samotných aktérů. Do popředí tak vystoupily charakteristické rysy, které slouží jako „podpůrné důkazy“ ve smyslu, jak o nich hovoří K. R. POPPER v *Conjectures et réfutations – La croissance du savoir scientifique*, Paris, Payot, 1985 (1. anglické vydání 1963).

¹⁸ D. LAPOUJADE, *William James – Empirisme et pragmatisme*, Paris, PUF, 1997, s. 10–11.

jakoukoli apriorní formu, a k těm tak bylo vždy možné přistupovat v jejich komplexnosti. Vhodné prostory pro výpočet, systémy kategorií a proměnných se rýsují teprve postupně. Nástroj se snaží podpořit (a nikoli omezovat!) snahu uživatelů o porozumění, a to tak, že přikládá důležitost konkordancím, ale i případné rezistenci, již texty projevů vůči jeho interpretačním cílům. Stejně funkce nebudou hrát stejné role v případě různých zpracovávaných korpusů a výzkumných problematik.

Za těchto podmínek můžeme Prospéro definovat jako otevřený nástroj: pracuje s velmi rozdílných typech nosičů, koncepce jeho ovládacího rozhraní se může neustále vyvíjet a umožňuje sestavení velmi rozdílných výzkumných programů. Jeho adaptační schopnosti mnohým badatelům paradoxně vadí: ve své podstatě totiž software poskytuje velkou interpretační svobodu, přestože obvykle se od nástrojů očekává opak! Tolik by se nám líbilo, kdyby věci mluvily samy a my je nemuseli interpretovat! Toto znepokojení se obzvláště silně projevuje v otázce uzavřenosti korpusu a momentu, kdy můžeme analýzu ukončit – k tomu se ještě dostaneme. Uvidíme, že toto napětí má jistou souvislost s tím, co Musil označoval jako smysl pro skutečnost a smysl pro možnost.

Existuje-li však smysl pro skutečnost, a nikdo snad nepochybuje o tom, že má své existenční oprávnění, musí také existovat něco, co lze nazvat smyslem pro možnost. Kdo jej má, neříká například: Tady se to nebo ono stalo, stane, musí stát; nýbrž vymýšlí. Tady by se mohlo, mělo nebo muselo to či ono stát; a když mu někdo o něčem prohlásí, že je to tak, jak to je, myslí si: Ovšem mohlo by to být pravděpodobně i jinak. Tak by se dal smysl pro možnost definovat primo jako schopnost myslet si všechno, co by právě tak dobře mohlo být, a tomu, co je, nepřikládat větší váhu než tomu, co není.¹⁹

¹⁹ R.MUSIL, *Muž bez vlastností*, přeložila Anna Siebenscheinová, Argo, Praha 2008.

4. Ověřování relevance konceptů

(Kapitola 17)

Jedna ze závažných kritik Prospéra se týká nejistoty ohledně platnosti konceptů vytvářených uživatelem. Copak nelze kódovat úplně vše? Software tak prý může tvrdit, cokoli si budeme přát. K této velmi obtížné otázce evaluace konceptů využívaných při zpracování korpusu máme několik poznámek. Nestačí jen trvat na externí kontrole, tedy představit strategii kódování třetí osobě – obvykle kolegovi. Validací zkouška (*épreuve*) by tak totiž byla závislá na procesu diskuse a shody nezávislé na postupech softwaru, procesu, jehož osud může záviset na osobních přesvědčovacích schopnostech, takže nepoznáme, zda se jedná o skutečný důkaz, či jen o rétorickou kličku.²⁰

Ukotvení konceptů

První interní pravidlo, které můžeme aplikovat, spočívá v ukotvení konceptů v textech. Abychom se vyvarovali arbitrárnosti kódování, můžeme se uchýlit k jeho ověření prostřednictvím textů nebo textových úryvků sloužících jako příklad: náležitost konceptu musí být potvrzena tím, že existuje alespoň jeden text, v němž se plně nebo částečně projevuje. Tato vlastnost je patrná ve fázi stanovení kategorií, kdy zjistíme, že jednotlivé prvky, které je tvoří, mají tendenci se koncentrovat v textech, kde jsou nejzastoupenější.²¹ Můžeme hovořit o prototypických textech pro určitou kategorii. Text je prototypický například pro STÁT@ či to, co jsme nazvali „tržní logikou“, „způsoby protestu“, „prorokování neštěstí“ nebo pro kolekci Spisovatelé* či Vědci*. Je-li možné v případě každé postavy, kategorie nebo kolekce poukázat na srozumitelný text nebo úryvek z textu, v němž se objevuje, poskytujeme tak způsob, jak potvrdit historické zakotvení porovnání, k nimž přikročíme. Důležité je zdůraznit jeden dosud možná nedostatečně zmíněný bod: cílem prospérovského kódování není nahradit interpretaci studovaných textů nějakou externí interpretací, ale *objasnit* a *zformulovat* logiky, konfigurace, figury a rámce, v nichž autoři-aktéři myslí, jednají a interpretují. Je pravda, že proti tomuto principu zakotvení konceptů v textech existuje vážná námitka: kategorie mohou sloužit i k tomu, aby ilustrovaly nepřítomnost nebo opomenutí. Tuto námitku celkem snadno vyvrátíme aplikací stejného principu: stačí očekávání možné přítomnosti postavy nebo kategorie podepřít textem z jiného korpusu, v němž se vyskytují: „Zajímavé je, že žádný text se neopírá o psychoanalytický rejstřík, jako tomu bylo v případě X.“ Tento argument se vhodně kombinuje s použitím externím srovnávacích bodů mimo referenční korpus.

²⁰ „Postmodernisté“ ani někteří sociologové vědy nevěří, že tyto dvě akce lze od sebe oddělit. Určité objasnění toho, co lze v názorovém textu považovat za demonstraci v pravém slova smyslu a co patří do oblasti rétoriky, navrhuje R. DUVAL, „Argumenter, démontrer, expliquer: continuité ou rupture cognitive“, *Petit x*, n°31, 1992-1993, s. 37-61.

²¹ Například v korpusu Jean Moulin je kategorie Představitelé úřadů nejvíce zastoupená v textu s názvem: „Kdo je to velikán?“. Přečteme-li si tento text pozorně, najdeme zde další zástupce této kategorie, což vede k jistému sebezpotvrzení a zajišťuje konzistenci a solidnost konceptu.

Druhá strategie spočívá v boji proti „tendenci ke konzervatismu“, která obvykle doprovází způsoby vytváření kategorií ve společenských vědách. Pro každou operaci bychom vždy měli vytvořit několik analytických rámců, v nichž by se projevil jak prostor možných variací, tak pravidelnosti, fixní body. Toto metodologické pravidlo posiluje nutnost kolektivní práce a přímé konfrontace korpusů. Všechny kódovací operace, které provádí Prospéro, jsou transparentní, diskutovatelné a reverzibilní, a i přesto lze vyzorovat zřetelnou tendenci ke krystalizaci systémů kategorií. Hlavní námitkou proti pluralitě analytických rámců je, že vyžaduje náročné a opakované kódování a zvyšuje riziko, že do hry přidáme kombinace, které nás vzdálí od jasného a definitivního závěru (o jaký badatel při užití nějakého nástroje obvykle usiluje). Pokud se na věc díváme z pohledu izolovaného uživatele v časovém tlaku, nenabízí se žádný zřejmý protiargument. V případě kolektivu si však můžeme snáze představit použití různých systémů kategorií, jejichž adekvátnost a náležitost lze otestovat.

Třetí strategie, jež systematizuje předchozí argument, spočívá v užití uživateli kolektivně definované reference či standardu. Propojíme-li již uskutečněné operace, ke vytvoříme společný standardní repertoár konceptů, mezi korpusy přenositelný a relativně stálý v čase. Informačnímu systému můžeme zároveň poskytnout metody evaluace transformací nebo variací tohoto standardu vznikající během každého zpracování textu. Okamžitě se vnucuje výhrada: vždyť nic není tak docela přenositelné! Pojem „stopa“, který odkazoval k jisté vyšetřovací logice v korpusu věnovaném doznání zločince, už nepoužijeme v případě letecké havárie; kategorie „tržní logika“, definovaná pro oblast zdravotnictví, musí být podstatně přizpůsobena, aby fungovala v rámci korpusů, jež se vztahují k firmám a konkrétním ekonomickým tématům. Pojmy jako arbitráž, soutěž nebo výkon nebudou mít stejný status v korpusu z oblasti sociologie sportu. Jistě, zástupce kategorií nelze jen tak přenést do korpusů všeho druhu, korpusy však tvoří „rodiny“, v jejichž rámci si tytéž koncepty zachovávají operativnost: snáz přeneseme postavu nebo kategorii z případu jaderné energie do případu azbestu a žloutenky typu B, než od Célinea k havárii Concordu nebo Sokalově aféře.

Hodnocení systému konceptů prostřednictvím jejich srovnání se standardem předpokládá zvýšenou technickou solidaritu operací, které se musí opírat o společný základ případů či kauz i reprezentací. Neriskujeme tím však přílišnou standardizaci v sestavování a interpretaci případových dokumentací? Nikoli, pokud ovšem k užití standardů a společných pravidel přistupujeme pouze v případě, že se badatel sám chce zbavit nejistoty. Jinak řečeno, nechceme vnucovat žádné postupy, nýbrž pouze zpřístupnit nástroje umožňující porovnání a konfrontaci.

Preferujeme ovšem čtvrtou, poněkud internější strategii, třebaže není nikterak nekompatibilní s předchozími. K efektivnímu prověření analytických kategorií totiž můžeme využít přímo nástroje, které software nabízí. Tento proces se opírá o tři zásady: interní strukturaci každé kategorie umožňující identifikovat *nosné prvky*; převod sítě těchto nosných prvků do oblasti vlivných kategorií; a nakonec vizualizaci výpovědí týkajících se vztahů mezi těmito nosnými prvky a hlavními prvky jejich sítě. Pokusme se být v uvažování nad kategoriemi *entités* ještě přesnější. Abychom otestovali koherenci určité kategorie, je vhodné nejprve prozkoumat interní rozvržení jejích zástupců. Nastat může vícero situací: buď v kategorii převládá úzká skupina zástupců, kteří tvoří vysoké procento jejích celkových výskytů a jasně se odlišují od ostatních, nebo jsou pro ni charakteristické velmi jemné odchylky, díky nimž interní distribuce připomíná mírnou křivku, a stanovení vůdčího prvku je

obtížné; anebo ji tvoří mnoho představitelů, jejichž poměrné zastoupení je celkem nízké (rozvržení typu hrábě). V každém případě existuje relativně jednoduché kritérium umožňující ověřit, zda daná kategorie z pohledu korpusu obстоjí. Můžeme totiž změřit stupeň propojenosti prvků dané kategorie mezi sebou, protože ty se setkávají a vzájemně posilují ve výpovědích. Nástrojem tohoto testu jsou vlivy sítě. Ověříme, jestli je vysoce postavený zástupce kategorie propojen s jinými zástupci: kategorie tak bude mít tendenci se uzavřít. To však není všechno. I v případě, že dojde k tomuto uzavření, musíme ještě zkontrolovat, zda jsou výpovědi, o něž se opírá, koherentní a přiměřené typu diskurzu či argumentace, na něž studovaná kategorie cílí. V některých případech tak můžeme reflektovaně modifikovat obsah jedné či více kategorií, pokud si všimneme, že nedošlo k jejich uzavření, a především zaznamenáme-li překódovaný charakter výpovědí, v nichž se objevují jejich zástupci. Například v případě korpusu věnovanému havárii Concordu jsme mohli v mnoha zde přítomných strukturách, konstatovat silné zastoupení kategorie Znepokojení. Prozkoumáme-li vnitřní strukturu kategorie, všimneme si, že ji především pojem „nejistota“, a nikoli „strach“, „znepokojení“ nebo „stres“. Síť „nejistoty“ byla jednoznačně nesena především otázkou vyšetřování, tato nejistota se totiž týkala zejména příčin havárie. Žádná výpověď neodpovídala myšlence znepokojení, konotované jinými prvky této kategorie, která byla na tento korpus přenesena v nezměněné podobě, tak, jak byla používána v případech týkajících se zdravotnictví a životního prostředí. Možnost konfrontace různých reprezentací jedné kategorie a jejích zástupců tak umožňuje zjistit stupeň její vnitřní koherence a adekvátnosti v rámci korpusu²².

V případě kolekcí je provedení koherenčního textu poměrně snadné: aby byla kolekce z hlediska korpusu skutečně kolekcí, je třeba, aby ji bylo možné rozvést formou výčtu, což svědčí o její důležitosti pro aktéry. Ti někdy během vyprávění nebo při argumentaci postaví naroveň několik politiků, jaderných elektráren, léků, firem nebo sportovních klubů. Výčet je v námi studovaných případech relativně častou figurou. Někteří uživatelé se přiklání k přísnějšímu přístupu, podle něž kolekce, která není v korpusu zastoupena žádným výčtem, není důležitá a je to jen bezcenný artefakt nebo pouze minoritní informační zdroj, a to i přesto, že dosahuje vysokého statistického skóre. Jisté je, že validace užívaných tříd a konceptů, nemůže probíhat *in abstracto*, čistě taxonomicky, nýbrž se vždy musí vztahovat ke způsobům užití a objektům týkajícím se aktérů. Kolekce proto musíme pro každý nový korpus definovat vždy znovu.

V případě postav, případně velkých postav korpusu, se koherenční test může opírat o hledání momentů vzniku a zakotvení různých označení. Aby bylo možné souvisle identifikovat dosti vzdálená označení založená na metafoře nebo metonymii a označující tutéž postavu, musíme předpokládat, že se v určité chvíli v textu nebo výpovědi objeví jejich explicitní propojení: „Lionel Jospin, dříve přezdívaný ‚Jojo‘ či ‚smějící se příšňák‘, se během několika týdnů v předvolební atmosféře proměnil v ‚příšňáka, kterému už není do smíchu‘“ (*Le Canard enchaîné*, konec roku 2001). Ve většině našich korpusů samozřejmě dědíme charakteristiky, které jsou již dané a běžně bývají přiřazovány, zejména v případě veřejných činitelů. Jejich interpretace a propojení je tedy na nás. To bývá více či méně jednoduché, podle typu uspořádání, v němž se objevují různá označení nebo ztvárnění velkých postav: když se Céline

²² Tuto kontrolní smyčku nedávno zautomatizoval software Marlowe, k němuž se ještě později dostaneme a který se snaží usouvztažnit porovnání prováděná badatelem a korelace, jež produkují texty samotné. Za cíl si mimo jiné klade napomoci objasnění interpretačních postupů a signalizuje vždy nejvýraznější zjištění.

rozhodne Sartrovi přezdívat „l'agité du bocal“ (doslova „maniak ze sklenice“, ironicky „potrhlík“), činí tak v textu věnovaném Sartrovi, jehož název zní „À l'agité du bocal“ („Maniakovi ze sklenice“, 1948). Prozatím jsme se však například nesetkali s textem, který by vysvětloval, jak François Mitterand získal přezdívku „Tonton“ („Strejda“) – k tomu by nepochybně bylo třeba projít veškeré články z *Le Canard enchaîné* a dalších médií koketujících s žánrem pamfletu. Požadavek výslovnosti je tedy možné obejít tím, že budeme aplikovat obvyklé kritérium substituce: označení postavy, jež budeme považovat za běžné a přirozeně užívané, se musí objevovat v uspořádáních isomorfních k těm, v nichž figurují ta nejstálější označení. I zde se ukazuje produktivní pluralita dostupných přístupů: k otestování aplikace substitučního principu můžeme využít sítě, přiřazení *qualités* nebo formule.

Kudy vést dělicí čáru mezi velkými postavami, kategoriemi *entités* a kolekcemi? Mnoho badatelů se při práci s Prospérem drží tradiční poučky, podle níž patří každý objekt do jedné a právě jedné třídy. Díky triptychu, s nímž software přichází (velká postava, kategorie, kolekce), se mění epistemický status tradičního pojmu kódování: je-li cílem kódování objasnit nebo jednoznačně vyjádřit význam zamýšlený autory textů nebo mluvčími, musí se konstrukce těchto konceptů opírat o rysy, charakteristiky a opěrné body poskytnuté autory samými. Jednotlivé úrovně kódování tím pádem nejsou nesouvislé a oddělené, nýbrž spolu mohou – a prakticky musejí – komunikovat, aby vytvořily správný vztah reprezentace. Velká postava tak v sobě může zahrnovat označení, jež se zároveň vztahují na určitou kategorii nebo kolekci – třeba v případě postavy, které se dostává kritických nebo ironických přezdívek a spadá do několika tříd postav zároveň (například politik a spisovatel).

Velké postavy byly vytvořeny, aby nám pomohly vyjádřit procesy, jejichž prostřednictvím autoři korpusu propojují *entités* okolo relativně stálého referenčního jádra – z nich se pak rodí jakýsi „makro-aktér“ či megapostava, jejíž proměnlivost je stejně podstatná jako její stabilita. Jen díky všeobecné shodě na faktu, že „Stát“ a „veřejné orgány“ se vztahují k témuž aktantu, může být založena velká postava STÁT@. V případě neshody je vhodné aplikovat několik sérií hypotéz a systematicky sledovat jejich účinek na struktury korpusu. Proto pokaždé, když vytvoříme velkou postavu, která se vzdaluje od běžné představy známých a všeobecně rozpoznávaných osobností, by tento krok měl být vykompenzován systematickým srovnáním s výsledkem takového zpracování, kdy nebyly aplikovány badatelovy konstrukce.

Kategorie *entités* v sobě spojují prvky sice nezaměnitelné (což je hraniční případ synonymie), avšak vstupují do konotačních vztahů takovým způsobem, že vytvářejí odpovídající diskurzivní systém: vyskytuje-li se tu jeden z nich, není daleko ani druhý, nebo je cesta od jednoho k druhému relativně krátká.²³ Podobně jako přejdeme od Freuda snáz k psychoanalýze, podvědomí a pohovce než k penězům, dolaru, burze a Wall Street... V každém případě nám fakt, že disponujeme ústředními jádry, umožní identifikovat probíhající transformace (například se už mluví jen o vztahu mezi psychoanalýzou a penězi, s ohledem na ceny terapie...). Prvky jedné kategorie nepředstavují tentýž objekt, jsou však rozmístěny okolo ústředních figur, série lexikálních jader, jež sama o sobě prostřednictvím integrační diferenciacie generují satelity připojující se ke středu kategorie jako podtón ke středu harmonie. Tyto figury a jádra mohou mít dlouhou historii – v takovém případě působí relativně

²³ Odpovídající ještě neznamená koherentní: prvky z téhož diskurzivního systému lze seskupit naprosto chaoticky. Proto je také přítomnost určité kategorie nebo diskurzivního rejstříku v textu, ať už je jakkoli silná, pouhou indikací vzhledem k argumentačnímu zacílení textu.

samozřejmě –, anebo ve studovaných korpusech teprve vznikají. Co hraje při vytváření kategorií často podstatnou roli, je logika opozice: množiny termínů mají tendenci se štěpit.

Je zřejmé, že kategorie – právě proto, že konceptuálně sbližují prvky, jež mohou být materiálně rozdílné (v korpusu) – ztělesňují z největší části stanovisko uživatele. Proto je nutné vyvinout strategie ověření jejich vnitřní konektivity tak, aby bylo jasné, jak moc je obsah kategorie provázán s badatelovými interpretačními snahami, nebo naopak posílen opakovanými průniky, které lze ve výrocích pozorovat. Dalším problémem, který nemá žádné jiné řešení než zvýšenou ostražitost uživatele, je reflektivnost samotných kategorií: text může o jistém rejstříku hovořit, a přitom ho ještě nemusí užívat přímo a nereflektovaně – například hovoří o tom, že Y. udal X., sám však X. neudává. K odhalení tohoto typu fenoménu můžeme použít *marqueurs* poukazující na citaci, nepřímou řeč či odstup, k čemuž je třeba zvýšeného interpretačního úsilí.

Jedním ze způsobů, jak pokročit v řešení tohoto citlivého problému distribuce schopností reprezentace, by bylo poskytnutí stejných textů velmi odlišným uživatelům se žádostí, aby prvky rozdělili mezi zmíněné tři instance. Musí zde existovat způsob, jak postihnout obecná pravidla: můžeme například vytvořit postavu, kterou pojmenujeme POLITIK@ a do níž bude patřit Léon Blum i Hitler, Lionel Jospin i Le Pen, Alain Juppé i Robert Hue? Jelikož je pravděpodobnost, že budou texty s jednotlivými prvky pracovat stejně nebo že zde budou zaměnitelné, prakticky nulová, jedná se zde jasně o kolekci.

Spor o vnější prostředky: otázka kvalifikace externích protagonistů

Další metodologická otázka se týká statusu „kontextuálních“ či „strukturálních“ informací, které nejsou součástí vlastních textů a diskurzů. Neusilujeme o to, zcela se externích informací vzdát, pouze se snažíme v maximální míře vycházet z interního obsahu textů – postupujeme-li totiž spíše v tomto směru než ve směru opačném, tíhneme poněkud méně k reduktivnímu přístupu. Nechceme potlačit přiřazení sociálních kategorií, je však potřeba vybavit se prostředky, které nám umožní vystopovat a jasně vyjádřit, co všechno musíme přidat zvnějšku, abychom učiněným pozorováním vtiskli význam. Nejprve se však musíme shodnout na tom, co považujeme za „interní“ a „externí“, a vyhnout se tomu, abychom do svého metajazyka zahrnuli hranici, na níž se sami lingvisté stále neshodli. Pojem „kontextu“ je příliš vágní, než abychom jej takto mohli používat. Kontext totiž může označovat diskurzivní prostředí v rámci věty, prostředí produkce a recepce spojené s textem, množinu textů, k nimž referenční text odkazuje, nebo i stav světa, shrnutý markantní událostí nebo kvalifikací („tento text byl napsán v kontextu stávkového hnutí v prosinci roku 1995...“). Odkazy k extra- nebo paratextovým rámcům se můžeme pokusit charakterizovat pomocí koherentních nástrojů, jako například tříd specifických *marqueurs*, a vyplnit sérii dostupných polí v referenčním rámci spojeném s každým textem. Tato strategie umožňuje rozehrát charakteristické vlastnosti, které nejsou uvnitř textů jasně zformulovány nebo jsou obtížně reprezentovatelné vzhledem k neúplnosti istop a indicií poskytnutých samotnými autory.

Často bývá užitečné zkusit věci dovést do krajnosti. Představme si, že by Élisabeth Teissierová²⁴ s doktorátem ze sociologie použila Prospéro ke studiu předvolebních slibů kandidátů v parlamentních volbách. Každému mluvčímu by přiřadila sérii vlastností založených na jeho horoskopu. Prospéro nabízí sérii volných polí, které je možné obsadit externími vlastnostmi a nikterak nepřivileguje autorovu profesi, věk či pohlaví. Takže proč ne třeba znamení zvěrokruhu? Představme si dále, že naše astro-socioložka objeví silné korelace mezi některými tématy či aktéry, spojeními či formulemi a znameními zvěrokruhu, a zjistí tak například, že Vodnáři v určitém ascendentu mají větší tendenci používat kritické figury než Váhy nebo Ryby. Co bychom proti takové studii mohli namítnout? Že vyjdeme-li ze systému rovnocennosti stanoveného *a priori*, vždy je možné poukázat na rozdíly a odchylky? Že tento vzorek není reprezentativní a jedná se jen o místní shodu okolností? Že je astrologické kódování založeno na datech narození a ta že obsahují další proměnné, protože levičáci mívají často rodiče učitele, takže byli počati o letních prázdninách, zatímco pravičáci bývají dětmi šéfů firem, a k jejich početí tedy došlo v době účetní uzávěrky? ...

Mohou se důkazy zakládat výhradně na externím kódování? Při použití Prospéra nejde redukci argumentů a diskurzů tím, že je umístíme do jakéhosi exogenního výpočetního prostoru, jde nám o pochopení jejich smyslu a vývoje. Pokud je k tomu nutné využít externích vlastností, jež nejsou obsaženy ve výpovědích nebo jsou zastřeny procesem enunciace, musíme pak vždy vyložit veškeré kognitivní operace, o něž toto srovnání opíráme, což často vede k přidání dalších pouze virtuálně přítomných textů a diskurzů. Nechceme tyto interpretace cenzurovat, vyžadujeme jen, aby byly zcela vysvětlitelné, aby mediace probíhaly otevřeně a srozumitelně. Nic nám totiž nezakazuje přidávat do korpusu prvky, které považujeme za zapomenuté nebo zastřené, tak, že vytvoříme fiktivní texty, v nichž se objeví vlastnosti získané během jednotlivých výzkumů – tak fungují terénní poznámky nebo informace posbírané během výzkumu. Musí být jasné, že z pohledu korpusu je tím, kdo informace vytváří, sám badatel. Svým způsobem tento postup evokuje dodatečné proměnné ve faktorové analýze. Pokud se nám podaří prokázat, že vezmeme-li v potaz tyto vlastnosti, promění to vnořující se významy – například, že autoři, které označíme jako „svobodné zednáře“ nebo „bývalé komunisty“ používají určité *marqueurs* nebo historické reference –, obohacujeme tím zásobu možných porovnání. Korelace však lze potvrdit jenom tam, kde badatele prohlásíme za jednoho z protagonistů. V této logice badatelovy participace na interpretaci se odehrává i uvažování nad absencemi, mezerami, tím, co chybí – tedy nad postojem, jež kritická tradice banálně shrnula ve výrazu „nevyřčené“ (*non-dits*).

Jedním z hlavních problémů objektivistických či externalistických přístupů v sociologii je to, že mají tendenci vlastnosti reifikovat a zcela je oddělit od jejich užití a ověření. Podívejme se například na následující dvě tvrzení:

(1) *Jsem syn dělníka*

(2) *Je to syn dělníka*

Odkaz na sociální původ zde kompletně mění význam podle toho, jak je nastaven vztah mezi výpovědí a její enunciací. Nemusíme ani absolvovat školení pro kádry komunistické strany, abychom si všimli, že při přechodu od první ke třetí osobě je ve hře otázka „třídního uvědomění“, o němž se tolik psalo až do konce sedmdesátých let. K tomuto prvnímu rozcestí mezi první a třetí osobou můžeme přidat nekonečně mnoho kontextů či *épreuves*. Věty (1) a

²⁴ Slavná francouzská televizní astroložka.

(2) tak například mohou být odpověďmi nebo mohou navazovat na následující výroky (3) a (4):

(3) *Čím to je, že milujeme fotbal tolik, že nikdy nevynecháme jediné utkání?*

(4) *Neznám dělnického syna, který by nemiloval fotbal*

Sociologickým směrům, jež vnímají sociální charakteristiky jako objektivní proměnné, i přes obvyklou obezřetnost vůči historickému či vykonstruovanému charakteru kategorií nebo sociálních skupin uniká jedna věc. Tou je lidská schopnost vytvářet nečekané paralely a prostory vyjednávání prostřednictvím pohrávání si s tím, co je považováno za sociální determinismus *par excellence*:

(5) *Jsem syn inženýra, slovo kybernetika nemůžu ani slyšet!*

(6) *Jsem syn inženýra. Snad proto mám tolik rád industriální ruiny...*

(7) *Hned je vidět, že jsi syn inženýra!*

(8) *Je to syn inženýra, ale sociální kategorie se tak proměnily, že už to nic neznamena!*

Odkaz k sociálním kategoriím se mění v závislosti na tom, zda je cílem odůvodnit nějaký děj či stav věcí, sestavit životopis či odpovědět na dotazník, nárokovat si příslušnost k nějaké skupině nebo vysvětlit určité stanovisko („jako učitelský synek z jihozápadní Francie jsem samozřejmě proti globalizaci“). Rostoucí nezřetelnost sociálních kategorií, o níž se hovoří zejména od osmdesátých let, tyto omezující účinky enunciací a formulací ještě zvýrazňuje: stav člověka již totiž nelze oddělit od praktických okolností jeho pracovního a společenského začlenění. Z tisíce možných příkladů uveďme třeba dialog, k němuž došlo během recepcí organizované velkou kulturní institucí:

- *Tamten chlapík je programový ředitel.*
- *Je to někdo důležitý?*
- *Hlavně to je někdo, komu chybí uznání...*

Metodologický instinkt, jež použití Prospéra rozvíjí, tedy nespočívá v kódování mluvčích a autorů výpovědí prostřednictvím kategorií považovaných za stálé a objektivní, ale v tom, že budeme sledovat, jaké typy charakteristik používají k vytvoření svého diskurzivního aparátu, a především v tom, že prostudujeme typy formulací, do nichž tyto charakteristiky vkládají. Badatel se díky tomu buď může opřít o pozorované charakteristiky, nebo je naopak externě začlenit na základě korelací, které zjistil při svých výzkumech, převzal z jiných dokumentů nebo z obecného povědomí: badatel například ví stejně jako kdokoli jiný, že určitá osoba často vystupuje v televizi, že je to „mediální hvězda“, přestože ji tak v korpusu nikdo necharakterizuje. Představme si například, že v dokumentaci případu Sokalovy aféry není nikde zmíněno, že Jacques Bouveresse je profesorem na Collège de France – což může například znamenat, že se protagonisté zajímají o filosofa, autora textů, Wittgensteinova vykladače, ne však o instituce, statusy a strategie. To se může jevit jako nepravděpodobné. Dokonce i analytik pragmatického ražení však může nastolit hypotézu, že tento fakt všichni znají a ve skutečnosti nějakou důležitost má. Také tentokrát upřednostníme vyhledávání indicií, jež nám umožní potvrdit důležitost tohoto statusu, buď tak, že budeme hledat náznaky,

nebo tak, že překódujeme od něj odvozené charakteristiky (odkazy k prestižním institucím, autoritě či intelektuálnímu uznání). Prospéro nás vede k rozvíjení řetězce zprostředkujících vývodů, intuicí a porovnání. Právě v tom spočívá kritický prostor, který tak může vzniknout v samotném vztahu k textům, což napomáhá utváření důkazů.

Ověřování a nová zjištění

Co nového vlastně takový nástroj přináší? Potvrzení toho, co již víme, nebo nové prvky, které můžeme považovat za skutečná zjištění? Jedná se vůbec o alternativu? Pokud je pravda, že se každé zjištění zakládá na potvrzených a dále nezpochybňovaných znalostech, pak tvoří součást zjištění již samotné ověřování. Jedná se tedy o falešné dilemma. V každém případě tato otázka nemá smysl, pokud nevezmeme v úvahu typ předchozích uživatelských znalostí. Nestavme proti sobě kontrolora a objevitele a nechejme je pracovat společně!

Ve své úvaze věnované postavení kvantitativní analýzy v historických vědách François Furet napsal:

[...] počítač jako nástroj historika není jen obrovským praktickým pokrokem z hlediska úspory času [...], ale představuje i velmi užitečný teoretický imperativ. Vytvoření dokumentární série, jež má být naprogramována, totiž historika nutí zbavit se epistemologické naivity a přesně vymezit zkoumaný objekt, promyslet hypotézy, přejít od implicitního k explicitnímu. Druhý krok vyžadující kritické myšlení, tentokrát v rámci stanovené série, spočívá v otestování koherence samotných údajů ve vztahu k údajům předcházejícím i následujícím, a tedy ve vyloučení chyb: jeví se tak jako důsledek prvního kroku a může být ostatně do značné míry zautomatizován díky předem naprogramovaným procesům verifikace dat.²⁵

Narážíme zde na jiný pohled usilující o objasnění toho, co se děje “pod pokličkou” (nebo něco podezřelého, scheming) monotónních a nezáživných operací. Cílem není nahradit lidskou činnost automatickými mechanismy, ale navrhnout jinou možnou znázornění. Světlo, které vrhne na kognitivní operace, tedy nesmí být natolik oslepující, aby v něm zmizel náš objekt zájmu – což se při kognitivistickém přístupu někdy stává. Rozhodně však není možné oddělovat metodu od objektu výzkumu. Způsob poznání musí být ukázán a tematizován z praktických důvodů – kvůli srozumitelnosti. Uznat musíme i to, že mnoho analytiků, komentátorů, aktivistů či bibliofilů se dovede výborně chopit případů či kauz, které je zajímají, a nepotřebují žádné nástroje, aby rekonstruovali jejich vývoj, identifikovali jejich tendence, aktéry a zásadní skutečnosti či z nich vybrali hlavní argumenty. Právě tuto relativně rozšířenou kompetenci ostatně reprodukuje pojmy korelace (*recouplement*) a porovnání (*rapprochement*), jež používáme. Co tedy může přinést informatizace těchto procesů nebo přinejmenším vytvoření této očividně komplexní formy zdvojení? Nejprve je to exteriorizace paměti a znalostí. Dále zvýšená reflektovanost užitých kategorií, jež bývají málokdy jako takové jasně formulovány, a neustálá možnost úpravy přístupu, pro případ, že byla opomenuta nebo zanedbána drobná stopa, určitý aspekt unikl pozornosti, vlastnost byla nepřesně

²⁵ F. FURET, „Le quantitatif en histoire“, in J. LE GOFF et P. NORA (dir.), *Faire de l'histoire, 1. Nouveaux problèmes*, Paris, Gallimard, 1974, s. 77.

identifikována, fenomén špatně datován nebo situován. A na závěr umožňuje konfrontaci případů a textových sérií, a dává tak dodatečnou šanci tvořivé síle kontroverze.

